

1. ΟΙ ΠΡΩΤΕΣ ΔΕΚΑΕΤΙΕΣ (1902-1940)

1.1. Οικογενειακό περιβάλλον

1.1.1. Γεώργιος και Ελένη

Ο Κρίτων γεννήθηκε στις 27/5/1902 στη Λεμεσό. Γονείς του ήταν ο Γεώργιος Τορναρίτης και η Ελένη Ελευθεριάδου. Ο Γεώργιος ήταν διακεκριμένος λογιστής και διεύθυνε το λογιστικό τμήμα του βιομηχανικού οίκου *Χρ. Χατζηπαύλου και Υιοί*. Μνημονευόταν ως ο εμπνευστής της ίδρυσης του Λαϊκού Ταμιευτηρίου Λεμεσού, του οποίου υπήρξε επί σειρά ετών σύμβουλος. Είχε έντονη κοινωνική παρουσία και ήταν ιδιαίτερα γνωστός στον εμπορικό κόσμο της Κύπρου. Απεβίωσε το 1940.⁴ Η Ελένη ήταν κόρη του παπά Ελευθεριάδη, ιερέα της σημερινής Εκκλησίας Αγίας Τριάδος στη Λεμεσό, που τότε αποκαλείτο Χρυσορογιάτισσα. Είχε καταγωγή από τη Λευκωσία, αλλά έζησε σχεδόν ολόκληρη τη ζωή της στη Λεμεσό και είχε την πρωταρχική ευθύνη για την ανατροφή των τριών τέκνων του ζεύγους. Απεβίωσε το 1935, πέντε χρόνια πριν από τον σύζυγό της.⁵

1.1.2. Χριστόφορος

Ο Κρίτων ήταν ο μικρότερος από τα τρία παιδιά της οικογένειας. Αμφότεροι οι αδελφοί του, Χριστόφορος Τορναρίτης και Σωκράτης Τορναρίτης, ήταν γιατροί. Ο Χριστόφορος γεννήθηκε το 1888 και ήταν οφθαλμίατρος. Σπούδασε ιατρική στο Εθνικό Πανεπιστήμιο Αθηνών. Μετά την αποφοίτησή του το 1911, εργάστηκε ως βοηθός στο Νοσοκομείο Ευαγγελισμός στην Αθήνα και ακολούθως στην οφθαλμολογική κλινική του Πανεπιστημίου των Παρισίων (1913-1914). Κατά τη διάρκεια των Βαλκανικών Πολέμων (1912-1913) κατατάχθηκε ως εθελοντής στον ελληνικό στρατό.⁶ Το 1914 ξεκίνησε να ασκεί

⁴ Παρατηρητής (8.2.1940).

⁵ Χρόνος (9.9.1935).

⁶ Βλ. και Παπαπολυβίου (1997).

1. ΟΙ ΠΡΩΤΕΣ ΔΕΚΑΕΤΙΕΣ (1902-1940)

την ιατρική στη Λεμεσό. Το 1916 άνοιξε, μαζί με τον αδελφό του Σωκράτη, τη χειρουργική-παθολογική κλινική *Ο Ευαγγελισμός*. Ύστερα από πέντε χρόνια λειτουργίας, η κλινική ανακαινίσθηκε και εγκαταστάθηκε σε ιδιόκτητη οικία των δύο αδελφών, στην οδό *Ελένης Παλαιολόγου* στη Λεμεσό.⁷ Ο Χριστόφορος δίδαξε επίσης υγιεινή στα Δημόσια Εκπαιδευτήρια Λεμεσού. Το 1928 διορίστηκε ως κυβερνητικός οφθαλμίατρος στο Νοσοκομείο Λεμεσού,⁸ θεμελιώνοντας το οφθαλμολογικό τμήμα του Νοσοκομείου.

Διετέλεσε Έφορος των Ελληνικών Εκπαιδευτηρίων Λεμεσού, θronικός επίτροπος της Μητρόπολης Κιτίου και Πρόεδρος της επιτροπείας του Ναού Αγίας Νάπας Λεμεσού. Ήταν ιδιαίτερα γνωστός όμως, ως η κορυφαία φυσιογνωμία της εποχής του για τον κυπριακό τεκτονισμό/μασονισμό. Ήδη από τη νεαρή ηλικία των 35 ετών ανήλθε στον 33^ο βαθμό, που είναι ο ύπατος τεκτονικός βαθμός, και αναδείχθηκε σε Μεγάλο Επιθεωρητή των Τεκτόνων Κύπρου, όντας επικεφαλής των Κυπρίων τεκτόνων και Επίτιμος Πρόεδρος όλων των τεκτονικών στοών της Κύπρου. Το 1948 επ' ευκαιρία της τεκτονικής τριακονταετηρίδας του, οι Τέκτονες Κύπρου διοργάνωσαν παγκύπρια πανηγυρική *Λευκή Συνεδρία* για να τιμήσουν τη δράση και την προσφορά του στην ανάπτυξη του κυπριακού τεκτονισμού. Στην εκδήλωση μίλησε και ο επίσης τέκτωνας αδελφός του ο Κρίτων, ο οποίος ήταν τότε Γενικός Αντιεισαγγελέας.⁹ Το ίδιο έτος, ο Χριστόφορος εξέδωσε βιβλίο για την ιστορία του κυπριακού τεκτονισμού. Το βιβλίο, που υποστηρίχθηκε από την Αδελφότητα των Τεκτόνων Κύπρου, εξιστόρησε τις συνθήκες εγκατάστασης, τους σκοπούς, και τα ιδεώδη του κυπριακού τεκτονισμού.¹⁰ Απεβίωσε στις 2.12.1962 σε ηλικία 74 ετών.

1.1.3. Σωκράτης

Ο έτερος αδελφός του Κρίτωνα, Σωκράτης Τορναρίτης, γεννήθηκε στη Λεμεσό το 1892. Σπούδασε και αυτός ιατρική στο Εθνικό Πανεπιστήμιο Αθηνών, απ' όπου αποφοίτησε το 1913. Εργάστηκε στην παθολογοχειρουργική κλινική του ελληνικού Ερυθρού Σταυρού και στο Δημοτικό Νοσοκομείο Αθηνών.

⁷ *Αλήθεια* (2.4.1921).

⁸ *Έθνος* (18.2.1928).

⁹ *Έθνος* (20.5.1948).

¹⁰ Τορναρίτης (1948). Βλ. και *Παρατηρητής* (11.9.1948).

1. ΟΙ ΠΡΩΤΕΣ ΔΕΚΑΕΤΙΕΣ (1902-1940)

Όπως και ο αδελφός του, κατατάχθηκε ως εθελοντής στον ελληνικό στρατό την περίοδο των Βαλκανικών Πολέμων. Μετά τον διορισμό του αδελφού του ως κυβερνητικού ιατρού, παρέμεινε διευθυντής της κλινικής *Ευαγγελισμός*. Είχε ενεργό συμμετοχή στα κοινά και διετέλεσε για πολλά χρόνια Πρόεδρος του Ιατρικού Συλλόγου Λεμεσού, του οποίου ανακηρύχθηκε Επίτιμος Πρόεδρος το 1967. Υπηρέτησε επίσης ως Έφορος των Ελληνικών Εκπαιδευτηρίων Λεμεσού, Πρόεδρος των Παλαιών Πολεμιστών Λεμεσού και μέλος της Σχολικής Εφορείας. Εκλεγόταν για μια δεκαετία ως Δημοτικός Σύμβουλος Λεμεσού (1923-1933) με τον συνδυασμό του Χριστόδουλου Χατζηπαύλου, στην επιχείρηση του οποίου εργαζόταν ο πατέρας του, ενώ διετέλεσε και Αντιδήμαρχος Λεμεσού (1926-1927 και 1930-1933).

Διετέλεσε Εθναρχικός Σύμβουλος σε τρία διαδοχικά Εθναρχικά Συμβούλια μέχρι τις 15.7.1952, όταν υπέβαλε την παραίτησή του, με έγγραφο που απέστειλε προς τον προεδρεύοντα του Γραφείου Εθναρχίας. Αιτιολόγησε την παραίτησή του, αναφέροντας πως η αξιοπρέπειά του δεν του επέτρεπε να παρακάθεται σε συνεδρίες του Εθναρχικού Συμβουλίου μαζί με τον Μιχαλάκη Πισσά, τον οποίο χαρακτήρισε ως υβριστή όλων των μελών του Εθναρχικού Συμβουλίου.¹¹ Ο Σωκράτης αναφερόταν σε έγγραφο που είχε αποστείλει ο Πισσάς προς την ελληνική Κυβέρνηση, το οποίο είχε δημοσιευθεί στην αριστερή εφημερίδα *Νέος Δημοκράτης*. Το έγγραφο είχε αποσταλεί έπειτα από τη λήψη απόφασης για μη διορισμό του Πισσά στο νέο Εθναρχικό Συμβούλιο και σε αυτό γινόταν επίθεση με προσωπικές αναφορές κατά του Αρχιεπισκόπου Μακαρίου Γ', των Μητροπολιτών Κιτίου Άνθιμου και Κυρηνειας Κυπριανού, αλλά και του συνόλου των μελών του Εθναρχικού Συμβουλίου, μεταξύ των οποίων και του ίδιου του Σωκράτη.

Η λήψη νέας απόφασης από την Εθναρχία για διορισμό του Πισσά ενόχλησε τον Σωκράτη, ο οποίος συμπέρανε πως η αλλαγή στάσης οφειλόταν στην πίεση που είχε ασκήσει ο Πισσάς. Θεωρούσε πως ο Πισσάς θα έπρεπε να είχε αγνοηθεί και να του είχε υποδειχθεί πως οι πραγματικοί αγωνιστές ούτε εκλιπαρούσαν, ούτε δέχονταν ανταλλάγματα, για τις εθνικές τους υπηρεσίες. Τόνισε πάντως πως παρά την παραίτησή του, θα συνέχιζε να προσφέρει τις υπηρεσίες του στην πατρίδα του ως απλός στρατιώτης, μέχρι την πλήρη διακαίωση που θα επερχόταν διά της ενσωμάτωσης της Κύπρου στο ελεύθερο

¹¹ *Έθνος* (19.8.1952).

1. ΟΙ ΠΡΩΤΕΣ ΔΕΚΑΕΤΙΕΣ (1902-1940)

ελληνικό κράτος.¹² Συνέχισε να αρθρογραφεί για το Κυπριακό,¹³ ενώ κατά τη διάρκεια του αγώνα της ΕΟΚΑ την περίοδο 1955-1959, ασχολήθηκε ενεργά με την αποκατάσταση των παθόντων και τη διατήρηση αρραγούς εθνικού μετώπου. Γενικά αντικομμουνιστής, όπως και οι περισσότεροι μη αριστεροί της εποχής του, εισηγήθηκε το 1949 τη σύμπληξη παγκύπριου εθνικού μετώπου για την καταπολέμηση του κομμουνισμού και την εξυγίανση των σχολείων από τους κομμουνιστικούς πυρήνες.¹⁴ Ενδιαφέρον παρουσιάζει και άρθρο, απάντησή του προς τον Δήμαρχο Λεμεσού και πρώτο Γενικό Γραμματέα του ΑΚΕΛ Πλουτή Σέρβα, στο οποία άσκησε κριτική στο ΑΚΕΛ.¹⁵ Απεβίωσε στις 29.7.1979 σε ηλικία 87 ετών.¹⁶

1.1.4. Μαίρη και Γιώργος

Ο Κρίτων αρραβωνιάστηκε τη μετέπειτα σύζυγό του Μαίρη (Μαρίκκα) Πήττα το 1934. Σε δημοσίευμα της εποχής αναγγέλθηκαν οι αρραβώνες του 'εκλεκτού δικηγόρου και άριστου νέου' Κρίτωνα.¹⁷ Ο ίδιος ανέφερε πάντα με περηφάνεια πως είχε νυμφευθεί τη σύζυγό του από αγάπη, χωρίς να ζητήσει ή να λάβει προίκα, αντίθετα προς τα έθιμα της εποχής.¹⁸ Μαζί έζησαν για σχεδόν 40 χρόνια, μέχρι που τους χώρισε ο αναπάντεχος θάνατος της Μαίρης.¹⁹ Το 1936 γεννήθηκε το μοναδικό τους τέκνο, ο γιος τους Γιώργος, που έφερε το όνομα του πατέρα του Κρίτωνα. Ο Γιώργος σπούδασε νομικά στο Trinity College του Πανεπιστημίου του Κέιμπριτζ, και απέκτησε τον τίτλο του barrister στο Gray's Inn όπως και ο πατέρας του. Δικηγόρησε στη Λευκωσία, ιδιαίτερα ως δικηγόρος της ΕΚΣ μέχρι την αυτοδιάλυσή της, και του Υπουργείου Παιδείας μετά το 1965. Ο Γιώργος διακρίθηκε ιδιαίτερα για τη δράση του ως συλλέκτης, εικαστικός και γενικότερα άνθρωπος του πολιτισμού. Παρουσίασε εκθέσεις υποβρύχιας φωτογραφίας, αλλά και ζωγραφικής, ίδρυσε μουσεία για τη θαλάσσια ζωή στην Αγία Νάπα και για την παλαιοντολογία στη Λάρνακα,

¹² Ό.π.

¹³ Ενδεικτικά Τορναρίτης (2.10.1953).

¹⁴ *Νέος Κυπριακός Φύλαξ* (31.5.1949).

¹⁵ Τορναρίτης (17.12.1947).

¹⁶ *Φιλελεύθερος* (31.7.1979).

¹⁷ *Χρόνος* (12.1.1934).

¹⁸ Δρουσιώτου (2.3.1997).

¹⁹ Βλ. Κεφ. 10.6. κατωτέρω.

1. ΟΙ ΠΡΩΤΕΣ ΔΕΚΑΕΤΙΕΣ (1902-1940)

ενώ έγραψε βιβλία για τα κυπριακά κοχύλια, την κυπριακή γάτα, τη θαλάσσια ζωή, την εικαστική δημιουργία, αλλά και την κυπριακή φύση. Το 2011 του απονεμήθηκε το μετάλλιο πολιτιστικής προσφοράς Στασίνοσ από την κυπριακή πολιτεία. Απεβίωσε στις 6.8.2020 σε ηλικία 84 ετών,²⁰ αφήνοντας τέσσερα παιδιά, εγγόνια του Κρίτωνα: τον δικηγόρο Κρίτωνα Τορναρίτη, τον νυν Βουλευτή του ΔΗΣΥ Νίκο Τορναρίτη, τον επιχειρηματία και αθλητικό παράγοντα Χριστόφορο Τορναρίτη, και τη Μαίρη Τορναρίτη.

1.2. Σπουδές και εγγραφή ως δικηγόρος

1.2.1. Ελληνικό Γυμνάσιο

Η οικογένεια του Κρίτωνα ήταν επομένως ευκατάστατη, με έντονη παρουσία στα κοινωνικά δρώμενα της Λεμεσού. Όταν ο Κριτωνής, όπως τον αποκαλούσαν οι παιδικοί του φίλοι,²¹ ήταν ακόμα στην εφηβεία, οι αδελφοί του είχαν ήδη ανοίξει κλινική όντας από τους πρώτους Κύπριους γιατρούς,²² ενώ ο πατέρας του ήταν επικεφαλής του λογιστικού τμήματος σε μια από τις εμβληματικές επιχειρήσεις της Λεμεσού. Ο Κρίτων αποφοίτησε από το Ελληνικό Γυμνάσιο με άριστα και μάλιστα του δόθηκε η ξεχωριστή τιμή να προηγείται της νεκρικής πομπής του κορυφαίου διδασκάλου της Λεμεσού Ανδρέα Θεμιστοκλέους, ο οποίος απεβίωσε στις 13.3.1918.²³ Ο Θεμιστοκλέους, τον οποίο ο Δήμος Λεμεσού ανακήρυξε ως ευεργέτη της πόλης, είχε υπηρετήσει ως διευθυντής στο Ελληνικό Γυμνάσιο μέχρι το 1913 έχοντας συμπληρώσει περισσότερα από 40 συναπτά έτη διδασκαλίας. Υπήρξε εκ των ηγετών του ενωτικού κινήματος και *‘της αντίστασης κατά της αποικιακής και αστυνομικής αυθαιρεσίας’*.²⁴ Δεκαετίες αργότερα, ο Κρίτων θυμόταν ακόμα με περηφάνεια ότι κρατούσε, φορώντας λευκά γάντια, το μαξιλαράκι πάνω στο οποίο βρισκόταν το παράσημο του Τάγματος των Ιπποτών του Σωτήρος, που η ελληνική Κυβέρνηση είχε απονείμει στον Θεμιστοκλέους, τον *διδάσκαλο του γένους*.²⁵

²⁰ Κυπριακό Πρακτορείο Ειδήσεων (6.8.2020).

²¹ Κότσαπας (5.3.1997).

²² Για την ιστορία της ιατρικής στην Κύπρο βλ. Αναστασιάδης (2016), Πολιτιστικό Κέντρο Λαϊκής Τράπεζας (2006).

²³ Κουδουνάρης (2018): 809.

²⁴ Παπαπολυβίου (10.3.2018).

²⁵ Ιωαννίδης (2003): 103, Μυριανθοπούλος (1938): 53.

1. ΟΙ ΠΡΩΤΕΣ ΔΕΚΑΕΤΙΕΣ (1902-1940)

Από τους καθηγητές του στο Γυμνάσιο, ο Κρίτων θυμόταν ιδιαίτερα τον Νίκο Αντωνιάδη, τον λεγόμενο *Ανάποδο*, ο οποίος εξέδιδε και το ομώνυμο σατιρικό περιοδικό, και ήταν μεταξύ άλλων, πετυχημένος μεταφραστής αρχαίων συγγραφέων και θεατρικός συγγραφέας. Σε ένα από τα θεατρικά που είχε μεταφράσει, τον *Οιδίποδα Τύρρανο* του Σοφοκλή, πρωταγωνίστησε ο Αριστείδης Ζήνων, που εκτός από δικηγόρος ήταν διακεκριμένος ηθοποιός, μεταφραστής και δημοσιογράφος.²⁶

1.2.2. Πανεπιστήμιο Αθηνών

Ο πατέρας του Γεώργιος ήθελε να τον στείλει να σπουδάσει νομική στην Ελβετία, αλλά τελικά επέλεξε την Αθήνα.²⁷ Η Νομική Σχολή ανήκε τότε τυπικά στο νεοϊδρυθέν Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών. Ο Ηπειρώτης ευεργέτης Ιωάννης Δόμπολης είχε αφήσει, με τη διαθήκη του, όλη την περιουσία του στο ελληνικό δημόσιο, νοουμένου ότι θα ιδρυόταν πανεπιστήμιο που να έφερε το όνομα του Ιωάννη Καποδίστρια. Η ελληνική Κυβέρνηση όμως, επιδίωξε να κληρονομήσει την περιουσία του Δόμπολη χωρίς να ιδρύσει στην πραγματικότητα νέο πανεπιστήμιο, αποσπώντας ορισμένες από τις σχολές του Εθνικού Πανεπιστημίου σε ένα πανεπιστήμιο που ήταν νέο μόνο τυπικά, το Καποδιστριακό.²⁸ Μερικά χρόνια αργότερα, το 1932, τα δύο τυπικά διακριτά πανεπιστήμια θα συγχωνεύονταν εκ νέου στο σημερινό ΕΚΠΑ.

Ο Κρίτων αποφοίτησε από τη Νομική Σχολή το 1923. Αναπολώντας σχεδόν έξι δεκαετίες αργότερα τα φοιτητικά του χρόνια, αναφέρθηκε στις πτυχιακές εξετάσεις στο αστικό δίκαιο. Καθηγητής ήταν ο Δημήτριος Παππούλιας, ο οποίος εκλέχθηκε την ίδια χρονιά Πρύτανης του Πανεπιστημίου, ενώ το 1926 διορίστηκε ως ένα από τα ιδρυτικά μέλη της Ακαδημίας Αθηνών. Ο αστικολόγος Παππούλιας διετέλεσε μέγας διδάσκαλος της τεκτονικής στοάς της Ελλάδας και υπήρξε καθοδηγητής του Κρίτωνα, ο οποίος, το ίδιο έτος που αποφοίτησε, ανακηρύχθηκε τέκτονας στην Αθήνα, ακολουθώντας τα βήματα του μεγαλύτερου αδελφού του Χριστόφορου. Ο Κρίτων μάλιστα αποκάλυψε πως, ενώ την παραμονή των εξετάσεων έτρωγε μαζί με τον Παππούλια

²⁶ Ιωαννίδης (2003): 104.

²⁷ Δρουσιώτου (2.3.1997).

²⁸ Βλ. και Καράκωστας (2017): 13 κ.ε.

1. ΟΙ ΠΡΩΤΕΣ ΔΕΚΑΕΤΙΕΣ (1902-1940)

στην οικία του τελευταίου, την επομένη στις εξετάσεις προσποιήθηκαν πως δεν γνώριζαν ο ένας τον άλλο.²⁹

Ο Κρίτων θυμόταν επίσης τον Κωνσταντίνο Ράλλη, ο οποίος δίδασκε εκκλησιαστικό δίκαιο και στις εξετάσεις τον είχε ρωτήσει την άποψή του ως προς τις διατάξεις για την καθαίρεση των ιερέων που είχαν συμπεριληφθεί από τον Μελέτιο Μεταξάκη στον ΚΧ της Εκκλησίας της Κύπρου του 1914.³⁰ Ο Μεταξάκης, που ως Μητροπολίτης Κιτίου το 1914 ήταν ο κύριος συντάκτης του ΚΧ, είχε στο ενδιάμεσο εκλεγεί Αρχιεπίσκοπος Αθηνών και στη συνέχεια Οικουμενικός Πατριάρχης, ενώ ολοκλήρωσε τη σταδιοδρομία του ως Αρχιεπίσκοπος Αλεξανδρείας και Πάσης Αφρικής.³¹ Ο Κρίτων ανέφερε πως είχε απαντήσει στον Ράλλη πως οι διατάξεις για καθαίρεση των Μητροπολιτών βρισκόνταν σε αντίθεση με τον κανόνα ΙΒ' της Συνόδου της Καρθαγένης, ο οποίος προέβλεπε ότι την απόφαση για καθαίρεση επισκόπου θα έπρεπε να λάβει Δικαστήριο το οποίο να αποτελούν τουλάχιστον 12 επίσκοποι, επιπρόσθετα προς τον Πρόεδρο του Δικαστηρίου. Ο Ράλλης του είχε όμως υποδείξει πως αυτό δεν χρειαζόταν διότι η κυπριακή Εκκλησία ήταν αυτοκέφαλη.³² 50 χρόνια μετά τις εξετάσεις του Κρίτωνα, το ερώτημα αυτό θα αναδεικνυόταν ως πρωταρχικό όταν οι τρεις Κύπριοι Μητροπολίτες καθαίρεσαν τον Αρχιεπίσκοπο Μακάριο στην εκκλησιαστική κρίση του 1973. Η απάντηση που ο Κρίτων θυμόταν πως είχε δώσει ως φοιτητής στον Ράλλη, θα επικρατούσε.³³

Τη μεγαλύτερη επιρροή στη μετέπειτα σταδιοδρομία του Κρίτωνα είχε πάντως αναμφίβολα ο Νικόλαος Ν. Σαρίπολος.³⁴ Γιος του κυπριακής καταγωγής πατέρα του ελληνικού συνταγματισμού Νικόλαου Ι. Σαριπόλου, ο υιός Σαρίπολος ήταν Καθηγητής του συνταγματικού δικαίου στο Πανεπιστήμιο Αθηνών, όπως και ο πατέρας του. Θεμελιωτής της συστηματικής μελέτης του ελληνικού συνταγματικού δικαίου, δίδαξε στον Κρίτωνα τη μέθοδο ερμηνείας του Συντάγματος την οποία ο Κρίτων αξιοποίησε όταν διορίστηκε ως Γενικός Εισαγγελέας της ΚΔ. Στον Σαρίπολο κατέφυγε για την παρατήρηση ότι το

²⁹ Ιωαννίδης (2003): 100 (η συνέντευξη μεταδόθηκε στο ραδιόφωνο στις 10.10.1980).

³⁰ Για τις οποίες βλ. Αιμιλιανίδης (2016).

³¹ Για τον Μεταξάκη βλ. ενδεικτικά Παπαδάκης (2014).

³² Ιωαννίδης (2003): 101.

³³ Βλ. Κεφ. 10.2.3. κατωτέρω.

³⁴ Για τον Σαρίπολο βλ. ενδεικτικά Καραπάνου/Κασιμάτης (2011), Βουλή των Αντιπροσώπων (2020).

1. ΟΙ ΠΡΩΤΕΣ ΔΕΚΑΕΤΙΕΣ (1902-1940)

Σύνταγμα υφίσταται για την πολιτεία και όχι η πολιτεία για το Σύνταγμα, όταν διαμόρφωσε τέσσερις σχεδόν δεκαετίες αργότερα τη θεωρία του για το κυπριακό δίκαιο της ανάγκης και στον Σαρίπολο κατέφευγε συχνά για τις γνωματεύσεις του μέχρι και την αφυπηρέτησή του έξι δεκαετίες αργότερα.³⁵ Η μεγάλη εκτίμηση του Κρίτωνα για τον Σαρίπολο ήταν ευρύτερα γνωστή. Ήδη το 1945 η εφημερίδα *Ελευθερία* σχολίαζε πως: 'Ο κ. Τορναρίτης ήταν ο επίλεκτος φοιτητής του Σαριπόλου και ο Σαρίπολος ήτο το ίνδαλμα του κ. Κρίτωνος Τορναρίτη'.³⁶

1.2.3. Διδάκτωρ του δικαίου;

Ο Κρίτων αποφοίτησε με άριστα, βαθμό που λάμβανε ένα πολύ μικρό ποσοστό των φοιτητών.³⁷ Συχνά αναφέρεται ότι ο Κρίτων αναγορεύθηκε και διδάκτορας του δικαίου.³⁸ Στο *Βιογραφικό Λεξικό Κύπρου* του 1968 πάντως, στο οποίο είχε δώσει τα βιογραφικά του στοιχεία ο ίδιος, αυτός αναφέρεται μόνο ως αριστούχος πτυχιούχος.³⁹ Αν και είναι γεγονός ότι τις πρώτες δεκαετίες λειτουργίας της Νομικής Σχολής οι απόφοιτοι που αρίστευαν στις πτυχιακές/διδακτορικές εξετάσεις λάμβαναν τιμής ένεκεν και διδακτορικό τίτλο, εντούτοις με τον Νόμο 3825/1911 περί Καποδιστριακού Πανεπιστημίου, που δημοσιεύθηκε στις 17.7.1911, το καθεστώς είχε μεταβληθεί. Πλέον τον τίτλο του διδάκτορα μπορούσαν να διεκδικήσουν όσοι είχαν πτυχίο με βαθμό τουλάχιστον καλώς, αλλά αυτοί θα έπρεπε να υποβάλουν χειρόγραφη διατριβή τουλάχιστον 32 σελίδων, η οποία να εγκρινόταν σε προφορική εξέταση.⁴⁰ Έρευνα στο αρχείο της Νομικής Σχολής του ΕΚΠΑ δεν κατέδειξε ότι ο Κρίτων υπέβαλε διδακτορική διατριβή, ούτε άλλωστε και ο ίδιος υπέγραφε τα έργα του ως διδάκτορας του δικαίου ή είχε αναφερθεί σε υποβολή σχετικής διατριβής. Στην απουσία αντίθετης μαρτυρίας, δεν προκύπτει η υποβολή διδακτορικής διατριβής από τον Κρίτωνα ή η απονομή του τίτλου του διδάκτορα.

³⁵ Βλ. ενδεικτικά Κρίτων (2019ΛΗ).

³⁶ *Ελευθερία* (15.7.1945).

³⁷ Για χρήσιμα στατιστικά δεδομένα ως προς τις βαθμολογίες των φοιτητών της νομικής βλ. Καράκωστας (2014): 364.

³⁸ Βλ. και Κουδουνάρης (2018): 809, Δρουσιώτου (2.3.1997).

³⁹ Κόκκινος (1968).

⁴⁰ Βλ. και Καράκωστας (2017): 30.

1.2.4. Πρακτική άσκηση

Ο Κρίτων ανέφερε πως αμέσως μετά την αποφοίτηση, του έδωσαν υποτροφία για μεταπτυχιακές σπουδές στη Γερμανία. Ασθένησε όμως με παράτυφο και η μητέρα του Ελένη φοβήθηκε και δεν τον άφησε να ταξιδέψει.⁴¹ Έμεινε επομένως στη Λεμεσό για να ασκήσει δικηγορία. Έκανε την πρακτική του άσκηση στο γραφείο του Ευγένιου Ζήνωνος, ο οποίος είχε το μεγαλύτερο πελατολόγιο στη Λεμεσό τόσο σε πολιτικές, όσο και σε ποινικές υποθέσεις.⁴² Ο Ευγένιος Ζήνων ήταν μέλος σημαντικής οικογένειας της Λεμεσού, αδελφός του επίσης δικηγόρου Αριστείδη Ζήνωνος, του δικηγόρου και Δημάρχου Λεμεσού Αλέκου Ζήνωνος, αλλά και των ανθρώπων του πολιτισμού και δημοσιογράφων Βίκτωρα Ζήνωνος και Γεωργίου Ζήνωνος. Είχε σπουδάσει και αυτός νομικά στο Πανεπιστήμιο Αθηνών. Όντας αριστούχος, αναγορεύθηκε το 1899 σε διδάκτορα του δικαίου, ενώ άσκησε δικηγορία στη Λεμεσό από το 1900. Διακεκριμένος πολιτειακός παράγοντας, διατέλεσε Βουλευτής στο Νομοθετικό Συμβούλιο για μια δεκαετία (1911-1921), και Δημοτικός Σύμβουλος Λεμεσού (1908-1909, 1927-1929), ενώ υπηρέτησε και ως εθελοντής του ελληνικού στρατού. Απεβίωσε σε ηλικία 53 μόλις ετών το 1929.

Σε ομιλία του στη μνήμη του Ζήνωνος, ο Κρίτων τον χαρακτήρισε εργατικό και αλτρουιστή, που δουλεύοντας διαρκώς για τους άλλους, λησμόνησε να ζήσει ο ίδιος. Τον μνημόνευσε ως τον κατ' εξοχήν καλό άνθρωπο, μειλίχιο και πάντοτε πρόθυμο να εξυπηρετήσει φίλους και αντιπάλους.⁴³ Ο Κρίτων θυμόταν έντονα τον επικήδειο του Ζήνωνος στην κηδεία του δασκάλου Ανδρέα Θεμιστοκλέους,⁴⁴ αλλά και τον πανηγυρικό που είχε κάνει στα αποκαλυπτήρια στήλης των πεσόντων στον περίβολο του Ναού της Αγίας Νάπας στη Λεμεσό. Ο Κρίτων τόνισε πως ο Ζήνων, ως έξοχος ρήτορας και χρήστης της ελληνικής γλώσσας, ήταν: *‘παράδειγμα περιπτώσεως στην οποία δεν είναι η γλώσσα η οποία δημιουργεί τον ρήτορα, αλλά είναι ο ρήτορας ο οποίος σε οιαδήποτε γλώσσα κι αν μιλάει κι αν εκφράζει τους στοχασμούς του, μπορεί να συγκινήσει τα πλήθη’*.⁴⁵

⁴¹ Δρουσιώτου (26.11.1995).

⁴² Κρίτων (1981): 4.

⁴³ Τορναρίτης (9.4.1930).

⁴⁴ Αυτούσιος ο επικήδειος σε Μυριανθοπούλος (1938): 59-61.

⁴⁵ Ιωαννίδης (2003): 102, Κρίτων (1981): 5.

1.2.5. Εγγραφή

Ο Κρίτων έδωσε εξετάσεις στο κυπριακό δίκαιο, όπως προβλεπόταν στη νομοθεσία.⁴⁶ Εξεταστές ήταν ο δικηγόρος Σταύρος Σταυρινάκης και ο Άγγλος δικηγόρος του Στέμματος Τζον Κουρτουά Χάουαρντ, ο οποίος ήταν ο πρώτος που έφερε τον τίτλο του Γενικού Εισαγγελέα στην Κύπρο (1925-1926). Μαζί με τον Κρίτωνα έδωσαν εξετάσεις τρεις ακόμα νέοι δικηγόροι, οι Φειδίας Κυριακίδης, Θησέας Ταβερνάρης, και Αλέξανδρος Τσίρος. Μετά την επιτυχή εξέταση, ξεκίνησε να δικηγορεί στη Λεμεσό το 1924. Εγγράφηκε στο Μητρώο Δικηγόρων στις 27.11.1924, με αριθμό εγγραφής 75.⁴⁷ Ήταν δηλαδή ο 75^{ος} χρονολογικά δικηγόρος στην Κύπρο μετά τη δημιουργία του Μητρώου στις αρχές της Αγγλοκρατίας. Στις 30.1.1925 δημοσιεύθηκε σε εφημερίδα της εποχής η ανακοίνωση *Κρίτων Γ. Τορναρίτης, Δικηγόρος, Γραφείον έναντι Ταχυδρομείου*,⁴⁸ ως επιβεβαίωση ότι είχε πλέον δικό του γραφείο. Στον ίδιο χώρο συστεγάστηκε προσωρινά το 1925 και ο δικηγόρος Λώρης Γ. Κακουράτος.⁴⁹ Στα χρόνια που ακολούθησαν ο Κρίτων συμμετείχε σε πληθώρα υποθέσεων που απασχόλησαν την επικαιρότητα, αποκτώντας τη φήμη ενός εκ των κορυφαίων Κύπριων δικηγόρων.⁵⁰

1.3. Κοινωνικός παράγοντας στη Λεμεσό

1.3.1. Σχολική Εφορεία

Η κατανόηση του βίου του Κρίτωνα δεν μπορεί να αποσυνδεθεί από την πόλη που γεννήθηκε και ανδρώθηκε. Ο ίδιος έλεγε με περηφάνεια, πολλές δεκαετίες μετά τη μόνιμη εγκατάστασή του στη Λευκωσία, ότι ήταν Λεμεσιανός όσο κανένας άλλος.⁵¹ Η Λεμεσός της εποχής του ήταν ένα πνευματικό κέντρο. Στα χρόνια που ήταν παιδί, ιδρύονταν συνεχώς νέα σχολεία και εφημερίδες. Ήταν μια περίοδος εθνικών και κοινωνικών ζυμώσεων και αλλαγών, με ζωηρή πνευματική παραγωγή, αγάπη για τη λογοτεχνία, το θέατρο, τη

⁴⁶ Για τις αναμνήσεις του από τις εξετάσεις βλ. Ιωαννίδης (2003): 101.

⁴⁷ Ευχαριστώ τη Μαρία Χατζηαθανασίου για τη συμβολή της στην έρευνα στο Μητρώο του ΑΔ.

⁴⁸ *Αλήθεια* (30.1.1925).

⁴⁹ *Αλήθεια* (8.5.1925).

⁵⁰ Βλ. Κεφ. 2 κατωτέρω.

⁵¹ Ιωαννίδης (2003): 99.

1. ΟΙ ΠΡΩΤΕΣ ΔΕΚΑΕΤΙΕΣ (1902-1940)

μουσική, τον αθλητισμό και τα πνευματικά σωματεία και λέσχες,⁵² με πρωταγωνιστές ανθρώπους όπως οι Ευγένιος Ζήνων, Στυλιανός Χουρμούζιος, Μενέλαος Φραγκούδης και Νικόλαος Λανίτης, τους οποίους ο Κρίτων θυμόταν έντονα δεκαετίες αργότερα.⁵³ Ο ίδιος θεωρούσε πως η Λεμεσός, όχι μόνο συναγωνιζόταν με τη Λευκωσία, αλλά προηγείτο, τόσο ως εμπορικό, όσο και ως πολιτιστικό κέντρο.⁵⁴

Μετά την εγγραφή του στο μητρώο δικηγόρων, ο Κρίτων συμμετείχε ενεργά στα κοινωνικά δρώμενα, τον πολιτισμό, και τον αθλητισμό της πόλης. Το 1927 διορίστηκε στην Επαρχιακή Εκπαιδευτική Επιτροπή, στην οποία υπηρέτησε μέχρι το 1930, ενώ στη συνέχεια διορίστηκε στη Σχολική Εφορεία Λεμεσού ως Γραμματέας.⁵⁵ Γνωστοποίηση που δημοσιεύθηκε στον τύπο της εποχής, καλούσε όσους ενδιαφερόμενους ήθελαν να υποβάλουν προσφορά για την κατασκευή του σχολείου Γερμασόγειας, να την υποβάλουν στο γραφείο του Κρίτωνα.⁵⁶ Ενδιαφέρον παρουσιάζει η δημόσια αντιπαράθεσή του για θέματα της Επαρχιακής Εκπαιδευτικής Επιτροπής, με τον διακεκριμένο πνευματικό άνθρωπο της Λεμεσού Μενέλαο Φραγκούδη, εκδότη της εφημερίδας *Αλήθεια*, ο οποίος ήταν επίσης μέλος της Επαρχιακής Εκπαιδευτικής Επιτροπής.⁵⁷ Ο Φραγκούδης υπηρετούσε και ως Έφορος των Ελληνικών Εκπαιδευτηρίων, θέση στην οποία μετά το 1934 διορίστηκε ο ίδιος ο Κρίτων.⁵⁸ Ο Κρίτων διατήρησε το αξίωμα του μέλους της Σχολικής Εφορείας μέχρι τον διορισμό του ως Δικαστή το 1940.⁵⁹

1.3.2. Αθλητικός παράγοντας

Ο Κρίτων ήταν από τους πλέον διακεκριμένους αθλητικούς παράγοντες της Λεμεσού της δεκαετίας του 1930. Εκλέχθηκε Πρόεδρος του Ομίλου Νέων Λεμεσού το 1925, ενός νεοϊδρυθέντος ομίλου που επιδίωκε να συμμετάσχει στην πνευματική και αθλητική κίνηση της πόλης.⁶⁰ Υπήρξε επίσης ιδρυτικό

⁵² Νικολαΐδης (1986).

⁵³ Ιωαννίδης (2003): 103-104.

⁵⁴ Ό.π.: 104. Πρβλ. και Κουδουνάρης (2021).

⁵⁵ *Έθνος* (19.4.1930), *Παρατηρητής* (5.4.1930).

⁵⁶ *Χρόνος* (9.7.1927).

⁵⁷ Βλ. ενδεικτικά Φραγκούδης (12.8.1927).

⁵⁸ *Πρωινή* (3.8.1934).

⁵⁹ *Νέος Κυπριακός Φύλαξ* (7.8.1940).

⁶⁰ *Ελευθερία* (1.4.1925).

1. ΟΙ ΠΡΩΤΕΣ ΔΕΚΑΕΤΙΕΣ (1902-1940)

μέλος της ΑΕΛ, η οποία ιδρύθηκε το 1930 και πρωταγωνιστεί έκτοτε στον αθλητισμό της πόλης. Συνέταξε μάλιστα το καταστατικό της ΑΕΛ και εκλέχθηκε στην πρώτη διοικούσα επιτροπή της στις 4.10.1931, ενώ διετέλεσε Πρόεδρος, αλλά και για μακρά χρονική περίοδο Γραμματέας της,⁶¹ λαμβάνοντας συνήθως στις εκλογικές διαδικασίες τις περισσότερες ψήφους.⁶² Ήταν βοηθός αλυτάρχης του ΓΣΟ Λεμεσού,⁶³ του αρχαιότερου αθλητικού συλλόγου της Κύπρου, με έτος ίδρυσης το 1892, ο οποίος ανέδειξε πρωταθλητές στους πανελλήνιους και βαλκανικούς αγώνες στον στίβο και ήταν το αθλητικό κέντρο της πόλης. Συμμετείχε επίσης ενεργά ως ένα από τα πρώτα μέλη της δικαστικής επιτροπής του κυπριακού ποδοσφαίρου, ακόμα και πριν από την ίδρυση της ΚΟΠ το 1934.⁶⁴

1.3.3. Κοινωνικές εκδηλώσεις

Η συμμετοχή του Κρίτωνα στα κοινωνικά δρώμενα της πόλης ήταν έντονη. Συμμετείχε ενεργά στον τεκτονισμό, στον οποίο άλλωστε δέσποζε η προσωπικότητα του αδελφού του Χριστόφορου. Το 1933 εκλέχθηκε σε υποεπιτροπή, μαζί με τον Αρχιμανδρίτη Μακάριο Μαχαιριώτη, τον Δήμαρχο Λεμεσού Χριστόδουλο Χατζηπαύλου και τους Λεύκιο Ζήνωνος και Θεοχάρη Παπαδόπουλο, για τη σύνταξη σχεδίου δράσης για ολοκληρωμένο σχεδιασμό των φιλανθρωπικών δραστηριοτήτων της Λεμεσού.⁶⁵ Το 1939 εκλέχθηκε ως μέλος της επιτροπής για τη διοργάνωση των εορτών του καρναβαλιού, το οποίο συνιστούσε, όπως και σήμερα, σημείο αναφοράς στην κοινωνική ζωή της Λεμεσού.⁶⁶ Το 1931 συμμετείχε στην επιτροπή για την διοργάνωση της ετήσιας εορτής των ανθέων, στην οποία λάμβαναν μέρος τα σχολεία με ανθοστολισμένα άρματα,⁶⁷ ενώ το 1933 συμμετείχε στην κριτική επιτροπή για την βράβευση της καλύτερης μασκαράτας.⁶⁸ Το 1937 εντοπίζεται το όνομά του ως αναπληρωματικού σε φιλανθρωπικό αγώνα πετόσφαιρας που διεξήχθη

⁶¹ Βλ. και Κουδουνάρης (2018): 809.

⁶² *Χρόνος* (1.11.1933), *Παρατηρητής* (28.3.1935, 8.8.1935), *Αλήθεια* (22.7.1932).

⁶³ *Χρόνος* (21.3.1934).

⁶⁴ *Χρόνος* (31.3.1933).

⁶⁵ *Πρωινή* (30.3.1933).

⁶⁶ *Νέος Κυπριακός Φύλαξ* (24.1.1939).

⁶⁷ *Αλήθεια* (1.5.1931).

⁶⁸ *Χρόνος* (25.2.1933).

1. ΟΙ ΠΡΩΤΕΣ ΔΕΚΑΕΤΙΕΣ (1902-1940)

μεταξύ αστυνομίας και Δικαστηρίων.⁶⁹ Η σύνδεσή του με την κοινωνική ζωή της πόλης ήταν καθολική.

Ο Κρίτων συμμετείχε επίσης στην περίφημη θεατρική παράσταση των δικηγόρων της Λεμεσού στο θέατρο Ριάλτο, το 1937. Η παράσταση, που δόθηκε για φιλανθρωπικούς σκοπούς, είχε γραφτεί από τον Άγγλο Διοικητή της Λεμεσού, ενώ την αγγελία της φιλοτέχνησε ο σκιτσογράφος, γελοιογράφος και σκηνοθέτης Γιώργος Φασουλιώτης. Η παράσταση συνιστούσε αναπαράσταση δίκης και εμπνευστής της ήταν ο Πρόεδρος του Επαρχιακού Δικαστηρίου Λεμεσού Ουόλτερ Ντουπρέ, ο οποίος μάλιστα συμμετείχε στο ρόλο του αστυνομικού. Ο διακεκριμένος δικηγόρος Παναγιώτης Κακογιάννης ασκούσε καθήκοντα Προέδρου του Δικαστηρίου, ο Κρίτων ήταν ο δικηγόρος υπεράσπισης, ενώ άλλοι δικηγόροι της Λεμεσού όπως οι Ευέλθων Πιτσιλλίδης, Μισιέλ Χούρης, Χριστόδουλος Μιχαηλίδης, Γιάγκος Ηλιάδης, Γιάγκος Λιμνατίτης και Πλάτων Σολομωνίδης, συμμετείχαν σε διάφορους ρόλους. Την παράσταση προλόγισε με μπόλικο χιούμορ ο Πρύτανης του Δικηγορικού Σώματος Λεμεσού Κλέων Περισιτιάνης. Ο δημοσιογράφος Δημητρός-Ντόριαν Δημητριάδης σχολίασε πως οι δικηγόροι κλήθηκαν να παίξουν στο θέατρο τον άχαρο ρόλο της πραγματικής επαγγελματικής τους απασχόλησής.⁷⁰

1.3.4. Αρθρογραφία και διαλέξεις

Ο Κρίτων ξεκίνησε να παρεμβαίνει στον επιστημονικό διάλογο, αμέσως μετά την επιστροφή του στην Κύπρο. Στις 13.4.1924 έδωσε διάλεξη για τη θέση της γυναίκας στο σύγχρονο δίκαιο,⁷¹ ενώ στις 28.12.1924 μίλησε για την εξέλιξη της έννοιας της προσωπικής ελευθερίας. Η εφημερίδα *Αλήθεια* ανέφερε ότι ο νεαρός δικηγόρος είχε πραγματευθεί το θέμα με σαφήνεια και βαθύτατη γνώση.⁷² Σε άρθρο του στην εφημερίδα *Ελευθερία* το 1926, εξέφρασε τις απόψεις του ως προς την οικονομική κατάσταση της νήσου, δίδοντας έμφαση στην οργάνωση της γεωργικής πίστης μέσα από την ίδρυση γεωργικών συνεταιρισμών και την εισαγωγή του θεσμού του γεωργικού ενεχύρου. Προέβη επίσης σε εισήγηση για αξιοποίηση της εκκλησιαστικής ακίνητης ιδιοκτησίας

⁶⁹ *Πρωινή* (27.3.1937).

⁷⁰ Κρίτων (1981): 23-24.

⁷¹ *Σάλπιγξ* (11.4.1924).

⁷² *Αλήθεια* (1.1.1925).

1. ΟΙ ΠΡΩΤΕΣ ΔΕΚΑΕΤΙΕΣ (1902-1940)

μέσω της ίδρυσης τράπεζας εκκλησιαστικής κτηματικής πίστης.⁷³ Το 1929 δημοσίευσε μια κριτική μελέτη για την εργατική και κοινωνική νομοθεσία της Κύπρου. Η εφημερίδα *Παρατηρητής* προέβαλε τη μελέτη ως κεντρικό θέμα, τονίζοντας πως ο Κρίτων ήταν ένας από τους 2-3 νέους της Λεμεσού που ασχολούνταν με πνευματική εργασία άσχετη με 'την κυπριακή νομοεμπορία'.⁷⁴ Ο Κρίτων αρθρογραφούσε επίσης ενεργά στην εφημερίδα *Κήρυξ* με το ψευδώνυμο *Juriste* και στην εφημερίδα *Αλήθεια* με τα ψευδώνυμα *Κριτικός*, *Judex* και *Censor*. Μοιραζόταν επίσης το ψευδώνυμο *Εσπερινός*, με τους Θρασύβουλο Αυτόνομο, Γεώργιο Φασουλιώτη και Νικόλαο Ξιούτα.⁷⁵

Στα τέλη του 1931, με τον ελληνισμό της Κύπρου να βρίσκεται σε αναταραχή μετά τα Οκτωβριανά, ο Κρίτων έδωσε διάλεξη στην Αθήνα για τις κυπριακές πολιτικές αξιώσεις.⁷⁶ Ομιλητής ήταν επίσης ο Λάκωνας στην καταγωγή Φίλιος Ζαννέτος, ο οποίος είχε εγκατασταθεί μόνιμα στη Λάρνακα ασκώντας το ιατρικό επάγγελμα και είχε εκλεγεί δύο φορές Βουλευτής στο Νομοθετικό Συμβούλιο (1901-1904, 1916-1921), καθώς και Δήμαρχος Λάρνακας (1917-1922). Είχε επίσης συγγράψει μια σημαντική τρίτομη ιστορία της Κύπρου.⁷⁷ Το 1922 απελάθηκε από τους Άγγλους λόγω της εθνικής και πολιτικής του δραστηριότητας και της υποστήριξης του ενωτικού αιτήματος. Έκτοτε παρέμεινε στην Αθήνα, εξακολουθώντας όμως να προωθεί τα κυπριακά αιτήματα. Έναν χρόνο προηγουμένως, το 1921, είχε απελαθεί από την Κύπρο και ο Μανιάτης εκδότης εφημερίδας, και αδιάλλακτος ενωτικός, Νικόλαος Καταλάνος.⁷⁸

1.3.5. Πολιτική δραστηριοποίηση

Ιδιαίτερης σημασίας υπήρξε η εκλογή του Κρίτωνα ως Γραμματέα της λέσχης *Ένωσις* Λεμεσού το 1932, αξίωμα το οποίο διατήρησε μέχρι τον διορισμό του ως Δικαστής το 1940.⁷⁹ Η *Ένωσις* είχε ιδρυθεί το 1887 και με 70 μέλη ήταν η δεύτερη μεγαλύτερη λέσχη της πόλης, μετά τη λέσχη *Ισότης*.⁸⁰ Οι

⁷³ Τορναρίτης (13.11.1926).

⁷⁴ *Παρατηρητής* (12.1.1929).

⁷⁵ Κουδουνάρης (2018): 809.

⁷⁶ *Ελεύθερον Βήμα* (5.12.1931, 6.12.1931).

⁷⁷ Ζαννέτος (1910-1912).

⁷⁸ Για τον οποίο βλ. Σταυρή (2024).

⁷⁹ *Αλήθεια* (23.12.1932), *Νέος Κυπριακός Φύλαξ* (20.12.1938), *Πρωινή* (6.12.1935).

⁸⁰ Χρυσάνθης (1986): 287.

1. ΟΙ ΠΡΩΤΕΣ ΔΕΚΑΕΤΙΕΣ (1902-1940)

λέσχες συνιστούσαν τα πολιτικά σωματεία της εποχής και η Ένωση θεωρείται ο προπομπός για την ίδρυση του ΓΣΟ το 1892. Στις εφημερίδες της εποχής μπορούν να βρεθούν τηλεγραφήματα που υπέγραφε ο Κρίτων υπό την ιδιότητά του ως Γραμματέας της λέσχης, τα οποία αποστέλλονταν σε Βρετανούς Βουλευτές (όπως τον φιλελεύθερο Τζέιμς Ροθσάιλντ⁸¹) ή σε εφημερίδες όπως οι *Daily Telegraph* και *Manchester Guardian*,⁸² για να τους ευχαριστήσουν για το ενδιαφέρον τους αναφορικά με το Κυπριακό.

Το 1931 ο Κρίτων εκλέχθηκε ως Αντιπρόεδρος της κυπριακής Πανεπιστημιακής Ομάδας της ΚΤΕ με έδρα τη Λευκωσία, η οποία αποτελούσε τμήμα της ελληνικής Ομάδας.⁸³ Πρόεδρος ήταν ο σύγχρονός του Κυθρεώτης δικηγόρος και λόγιος Αχιλλεύς Αιμιλιανίδης, ο οποίος ήταν τότε Γραμματέας της Εθνικής Οργάνωσης Κύπρου. Αντιπρόεδρος ήταν, εκτός από τον Κρίωνα, ο Λεμεσιανός δικηγόρος Φειδίας Κυριακίδης, ο οποίος είχε ξεκινήσει τη δικηγορία τον ίδιο χρόνο με τον Κρίωνα. Ο Κυριακίδης, γιος του περίφημου λευκού πολιτευτή Ιωάννη Κυριακίδη, υπήρξε ιδρυτικό μέλος του ΑΚΕΛ, ενώ διετέλεσε Δημοτικός Σύμβουλος και Αντιδήμαρχος Λεμεσού, αλλά και Βουλευτής του Νομοθετικού Συμβουλίου (1930-1931). Λίγους όμως μήνες μετά την ίδρυση της Πανεπιστημιακής Ομάδας, οι Αιμιλιανίδης και Κυριακίδης εκτοπίστηκαν λόγω του ενεργού τους ρόλου στα Οκτωβριανά του 1931,⁸⁴ ο Αιμιλιανίδης στον Άγιο Νικόλαο Πάφου και ο Κυριακίδης στον Κορμακίτη. Αυτό εκ των πραγμάτων διέκοψε απότομα τη δραστηριοποίηση της πανεπιστημιακής ομάδας της ΚΤΕ.

⁸¹ *Ελευθερία* (7.7.1939)

⁸² *Νέος Κυπριακός Φύλαξ* (13.1.1939).

⁸³ *Ελευθερία* (23.5.1931).

⁸⁴ Για τα γεγονότα του 1931 βλ. Στυλιανού (1984), Λειβαδάς/Σπανός/Παπαπολυβίου (2004).

2. Ο ΚΡΙΤΩΝ ΤΟΡΝΑΡΙΤΗΣ ΩΣ ΔΙΚΗΓΟΡΟΣ (1924-1940)

2.1. Το δικηγορικό σώμα Λεμεσού στο μεσοπόλεμο

Την εποχή που δικηγορούσε ο Κρίτων, δεν είχε ακόμα σχηματιστεί η οργάνωση των δικηγόρων σε τοπικούς δικηγορικούς συλλόγους και ΠΔΣ με την έννοια που αντιλαμβανόμαστε σήμερα.⁸⁵ Ο συνολικός αριθμός άλλωστε των δικηγόρων της περιόδου δεν ήταν μεγάλος. Οι δικηγόροι που ασκούσαν το επάγγελμα στη Λεμεσό στη δεκαετία του 1930 δεν ξεπερνούσαν τους 20. Το Δικηγορικό Σώμα Λεμεσού συνιστούσε, όπως και τα άλλα τοπικά δικηγορικά σώματα, έναν στενό κύκλο, με προσωπικές και φιλικές επαφές μεταξύ των δικηγόρων. Όπως ανέφερε ο Κρίτων, οι δικηγόροι της Λεμεσού *‘συνεχίζοντας μια παράδοση, θεωρούσαν ότι αποτελούν μια οικογένεια’*.⁸⁶ Ο αρχαιότερος σε αριθμό εγγραφής δικηγόρος κάθε δικηγορικού σώματος έφερε τον άτυπο τίτλο του *Πρύτανη*, και θεωρείτο ο επικεφαλής του σώματος. Αν και δεν τον είχε προλάβει ως συνάδελφο όταν εισήλθε στο δικηγορικό επάγγελμα, ο Κρίτων θυμόταν από τα μαθητικά του χρόνια τη δεσπόζουσα μορφή του Πρύτανη του Δικηγορικού Σώματος Λεμεσού Αγαθοκλή Φραγκούδη. Ο Φραγκούδης ήταν πρακτικός δικηγόρος, με την έννοια ότι αν και δεν είχε σπουδάσει νομική, είχε εντούτοις αποκτήσει άδεια δικηγορίας λόγω της μακράς του πείρας στα Δικαστήρια επί Τουρκοκρατίας. Αντίστοιχοι πρακτικοί δικηγόροι υπήρχαν στα πρώτα χρόνια της Αγγλοκρατίας και στις άλλες πόλεις, όπως χαρακτηριστικά ο Πασχάλης Κωνσταντινίδης στη Λευκωσία, και ο Σολωμός Μαρκίδης στην Πάφο. Ο Κρίτων θυμόταν τον Φραγκούδη ως υπόδειγμα εργατικότητας και εντιμότητας και πρότυπο αρετής, που έχαιρε μεγάλης εκτίμησης από τον δικηγορικό κόσμο και την κοινωνία της Λεμεσού.⁸⁷ Ο Φραγκούδης είχε εκλεγεί επανειλημμένα ως μέλος του Δημοτικού Συμβουλίου

⁸⁵ Για την εξέλιξη μέχρι την ίδρυση του ΠΔΣ βλ. Κωνσταντινίδης (2022).

⁸⁶ Κρίτων (1981): 2.

⁸⁷ Ό.π.: 3.

2. Ο ΚΡΙΤΩΝ ΤΟΡΝΑΡΙΤΗΣ ΩΣ ΔΙΚΗΓΟΡΟΣ (1924-1940)

Λεμεσού, ενώ είχε αναδειχθεί και ως Πρόεδρος του ΔΣ του Λαϊκού Ταμειευτηρίου Λεμεσού, του οποίου ήταν συνιδρυτής.

Όταν ο Κρίτων ξεκίνησε να δικηγорεί, Πρύτανης του Δικηγορικού Σώματος Λεμεσού ήταν ο Ιωάννης Κυριακίδης,⁸⁸ ο οποίος είχε διατελέσει επί μακρόν Βουλευτής στο Νομοθετικό Συμβούλιο και ο οποίος αποκαλείτο *λευκός πολιτευτής* λόγω του έντιμου πολιτικού του βίου. Το γραφείο του Κυριακίδη ήταν δίπλα από το γραφείο του Κρίτωνα. Ο Κυριακίδης όμως ήταν τότε ήδη 74 ετών και είχε περιορίσει αισθητά την άσκηση δικηγορίας. Στην τελευταία του υπόθεση, υπερασπιζόταν έναν από τους κατηγορουμένους σε υπόθεση φόνου. Οι κατηγορούμενοι καταδικάστηκαν όμως σε θάνατο. Ο Κυριακίδης θεώρησε πως είχαν γίνει σκανδαλώδεις παρεμβάσεις στη δίκη με αποτέλεσμα την καταδίκη ενός αθώου. Κατηγόρησε με δημόσιες δηλώσεις του στον τύπο το Δικαστήριο και την Κυβέρνηση και παραιτήθηκε από το δικηγορικό επάγγελμα. Η Κυβέρνηση προέβη σε ποινική δίωξη εναντίον του για στασιαστικό λίβελλο, στην οποία τον υπεράσπισε αντιπροσωπεία από όλους τους δικηγόρους της Κύπρου. Ο Κυριακίδης αθωώθηκε.

Τον Κυριακίδη διαδέχθηκε ως Πρύτανης ο Νικόλαος Κλεάνθη Λανίτης, γνωστός και ως *Νικλής*. Βουλευτής και αυτός στο Νομοθετικό Συμβούλιο για μακρά περίοδο και εκ των πρωταγωνιστών του κυπριακού ενωτικού κινήματος, ο Λανίτης ασχολείτο κυρίως με αστικές υποθέσεις.⁸⁹ Μετά τα Οκτωβριανά του 1931, συνελήφθηκε, φυλακίστηκε, εκτοπίστηκε, και τελικά εξορίστηκε στην Αθήνα. Τον διαδέχθηκε ως Πρύτανης ο Κλέων Περισιτιάνης, ο οποίος ασχολείτο κυρίως με εμπορικές υποθέσεις, και τον οποίο ο Κρίτων εκτιμούσε για την ευθύτητά του, αλλά και για το πηγαίο χιούμορ του.⁹⁰

Από τους συναδέλφους του στη Λεμεσό ο Κρίτων θυμόταν έντονα, αρκετές δεκαετίες αργότερα, τους Φειδία Κυριακίδη, Ευέλθοντα Πιτσιλλίδη, Μισιέλ Χούρη, Σωκράτη Πουλαχέρη,⁹¹ καθώς και τρεις πρωτογενείς φυσιογνωμίες, τους Παναγιώτη Κακογιάννη, Αντώνη Ιντιάνο, και Ζήωνα Ρωσσίδη. Ο Παναγιώτης Κακογιάννης, πατέρας του διεθνούς φήμης σκηνοθέτη Μιχάλη Κακογιάννη, της πρώτης Κύπριας γυναίκας που έγινε δικηγόρος και Υπουργός,

⁸⁸ Ό.π.: 5-6.

⁸⁹ Ό.π.: 5.

⁹⁰ Ό.π.: 22-23.

⁹¹ Κρίτων (1981): 7-21.

2. Ο ΚΡΙΤΩΝ ΤΟΡΝΑΡΙΤΗΣ ΩΣ ΔΙΚΗΓΟΡΟΣ (1924-1940)

Στέλλας Σουλιώτη, του διακεκριμένου δικηγόρου Γώγου Κακογιάννη, και της Γιαννούλας Κακογιάννη, είχε ξεκινήσει να δικηγорεί στη Λεμεσο ένα χρόνο πριν από τον Κρίτωνα, το 1923.⁹² Ο Κακογιάννης αναδείχθηκε αμέσως σε σημαντική φυσιογνωμία του δικηγορικού επαγγέλματος, αξιοποιώντας τις διατάξεις της προστατευτικής νομοθεσίας για τους γεωργούς απέναντι στους δανειστές, γεγονός που δημιούργησε ιδιαίτερη εντύπωση στον αγροτικό κόσμο. Απέκτησε έτσι ευρύτατη πελατεία τόσο σε ποινικές, όσο και σε πολιτικές υποθέσεις. Ο Κακογιάννης διετέλεσε Βουλευτής στο Νομοθετικό Συμβούλιο, ενώ το 1936 η αγγλική Κυβέρνηση του απένειμε τον τίτλο του Σερ (Sir/Knight Bachelor of the British Empire). Ο Κρίτων θυμόταν πως αν και ο Κακογιάννης υποστήριζε έντονα τις απόψεις του, ήταν ευγενής και ειλικρινής απέναντι στους συναδέλφους του.⁹³

Οι Ιντιάνος και Ρωσσίδης είχαν εισέλθει στο δικηγορικό επάγγελμα την ίδια περίοδο με τον Κρίτωνα. Ο Ιντιάνος είχε αναγορευθεί barrister στο Middle Temple του Λονδίνου, ενώ είχε παρακολουθήσει και αγγλική φιλολογία στην Οξφόρδη με αποτέλεσμα να φημίζεται για τα αγγλικά του.⁹⁴ Το 1929 η Κυβέρνηση τον διόρισε μεταφραστή, ενώ στη συνέχεια ασχολήθηκε με θέματα αρχαιοτήτων μέχρι το 1942. Ακολούθως, επανήλθε στη δικηγορία διαπρέποντας στις ποινικές υποθέσεις, έχοντας όμως πλέον γραφείο στη Λευκωσία. Ο Ιντιάνος διέπρεψε επίσης ως κριτικός της λογοτεχνίας και ερευνητής της κυπριακής ιστορίας.⁹⁵ Ο Ζήνων Ρωσσίδης είχε επίσης αναγορευθεί barrister στο Middle Temple. Δεν άσκησε εκτεταμένα το επάγγελμα του δικηγόρου μέχρι το 1931, όταν η αγγλική Κυβέρνηση αποφάσισε τον εντοπισμό του μετά τα Οκτωβριανά. Στη συνέχεια όμως, άσκησε ευρύτατα δικηγορία σε ποινικές και πολιτικές υποθέσεις⁹⁶ και εξελίχθηκε σε πρωταγωνιστή του ενωτικού κινήματος διατελώντας Εθναρχικός Σύμβουλος, αλλά και νομικός σύμβουλος του Μακαρίου.⁹⁷ Μετά την Ανεξαρτησία διορίστηκε ως ο πρώτος πρέσβης της ΚΔ στις ΗΠΑ και μόνιμος αντιπρόσωπος της ΚΔ στον ΟΗΕ. Παράλληλα προς την πολιτική του αρθρογραφία, ασχολήθηκε και με τη λογοτεχνία.

⁹² Βλ. και τις αναμνήσεις της Σουλιώτη (2022) από την παιδική της ηλικία.

⁹³ Ό.π.: 14.

⁹⁴ Ό.π.: 9.

⁹⁵ Ενδεικτικά Παπαλεοντίου (2005).

⁹⁶ Κρίτων (1981): 13.

⁹⁷ Πρβλ. και Αιμιλιανίδης (2021Γ).

2.2. Αστικό και Εμπορικό Δίκαιο

2.2.1. Υποθέσεις με έντονη δημοσιότητα

Ο Κρίτων εκπροσώπησε τον αδελφό του Σωκράτη σε εκλογική αίτηση, με την οποία ζητείτο η ακύρωση της εκλογής των Δημοτικών Συμβούλων του συνδυασμού του Χριστόδουλου Χατζηπαύλου στις δημοτικές εκλογές Λεμεσού του 1926.⁹⁸ Τους ενάγοντες εκπροσώπησαν οι Στέλιος Παυλίδης και Αντώνης Τριανταφυλλίδης, ενώ για άλλους εναγόμενους εμφανίστηκαν οι Παναγιώτης Κακογιάννης, Ζήνων Ρωσσίδης, Αλέκος Ζήνων, και Φειδίας Κυριακίδης. Κύριο ερώτημα ενώπιον του ΑΔ ήταν κατά πόσο το Επαρχιακό Δικαστήριο είχε δικαιοδοσία να επιληφθεί της διαφοράς. Το πρωτόδικο Δικαστήριο είχε αποφανθεί πως στερείτο δικαιοδοσίας στην απουσία ρητών νομοθετικών διατάξεων και ότι κατά συνέπεια οι ενάγοντες θα έπρεπε να καταχωρήσουν εκλογική αίτηση ενώπιον του ΑΔ. Το ΑΔ έκρινε όμως, σε μια σημαντική απόφασή του, πως το Επαρχιακό Δικαστήριο είχε δικαιοδοσία να επιληφθεί της αίτησης δυνάμει του αγγλικού κοινοδικαίου που εφαρμοζόταν στην υπόθεση.⁹⁹

Ιδιαίτερα προβεβλημένη υπήρξε επίσης η δικαστική αντιπαράθεση της Σχολικής Εφορείας Λεμεσού με τη Λαϊκή Τράπεζα Λεμεσού.¹⁰⁰ Η Σχολική Εφορεία Λεμεσού είχε συνάψει γραπτή συμφωνία με τη Λαϊκή Τράπεζα Λεμεσού, τον Αύγουστο του 1924, για παρατράβηγμα 500 λιρών. Επτά μέλη της Εφορείας είχαν υπογράψει και προσωπική εγγύηση. Η Τράπεζα καταχώρησε αγωγή τόσο εναντίον της νέας Σχολικής Εφορείας, όσο και προσωπικά εναντίον των μελών της προηγούμενης Σχολικής Εφορείας που είχαν υπογράψει την εγγύηση. Ο Δικαστής Μουσταφά Φουάντ, μετέπειτα πρώτος Τουρκοκύπριος Δικαστής στο ΑΔ, απέρριψε την αγωγή εναντίον της Σχολικής Εφορείας, αλλά εξέδωσε απόφαση σε βάρος των μελών που είχαν υπογράψει προσωπικά εγγύηση. Οι εγγυητές καταχώρησαν έφεση. Ο Κρίτων, μαζί με τους Αντώνιο Τριανταφυλλίδη και Νικόλαο Κλ. Λανίτη, εκπροσώπησε τους εγγυητές. Για τη νέα Σχολική Εφορεία εμφανίστηκε ο Γεώργιος Χρυσσαφίνης, υιός του Πρύτανη του Δικηγορικού Σώματος Λευκωσίας Νικόλαου Χρυσσαφίνη, ενώ για την

⁹⁸ Χρόνος (3.4.1926).

⁹⁹ CLR (1926).

¹⁰⁰ Χρόνος (2.10.1926).

2. Ο ΚΡΙΤΩΝ ΤΟΡΝΑΡΙΤΗΣ ΩΣ ΔΙΚΗΓΟΡΟΣ (1924-1940)

Τράπεζα ο διακεκριμένος δικηγόρος της Λευκωσίας Ιωάννης Κληρίδης, πατέρας του μετέπειτα ΠτΔ Γλαύκου Κληρίδη. Το ΑΔ, με τριμελή σύνθεση, εξέδωσε απόφαση που δεν ήταν ευνοϊκή για τους εγγυητές. Κρίθηκε ότι αν και η Εφορεία δεν είχε γενική εξουσία να συνάψει σύμβαση δανείου με την Τράπεζα, εντούτοις η Τράπεζα είχε δικαίωμα να υποκαταστήσει τους πιστωτές και να ανακτήσει το μέρος του δανείου που είχε χρησιμοποιηθεί για την καταβολή των μισθών των δασκάλων και για παρόμοιες οφειλές. Περαιτέρω, αν και κρίθηκε ότι τα μέλη της Εφορείας δεν είχαν κατά κανόνα προσωπική ευθύνη, εντούτοις τα μέλη που είχαν υπογράψει προσωπικά εγγύηση είχαν ευθύνη για αποπληρωμή του δανείου.¹⁰¹

Έντονη δημοσιότητα έλαβε επίσης η έφεση του πρώην υποδιοευθυντή της Οθωμανικής Τράπεζας Φρανσέσκο Σφόρτζα, τον οποίο εκπροσώπησε ο Κρίτων, και ο οποίος διεκδικούσε από την Τράπεζα την πληρωμή της σύνταξής του σε χρυσό. Υπήρχαν και άλλες υποθέσεις συνταξιούχων της Οθωμανικής Τράπεζας, στις οποίες όμως δικηγόροι των εναγόντων ήταν οι Νικόλαος Χρυσσαφίνης και Γεώργιος Χρυσσαφίνης.¹⁰² Την Οθωμανική Τράπεζα εκπροσώπησε ο Ιωάννης Κληρίδης, καθώς και δικηγόροι από την Αγγλία βοηθούμενοι από επιτελείο συνεργατών. Μεταξύ άλλων, ήλθαν στην Κύπρο ο περίφημος δικηγόρος και φιλοσοβιετικός Βουλευτής Ντένις Πριτ, καθώς και το μετέπειτα μέλος της Βουλής των Λόρδων Κόλιν Πήρσον. Ως αναφέρθηκε σε εφημερίδα της εποχής *‘τα συγγράμματα εις τα οποία παραπέμπουν ή πρόκειται να παραπέμπουν οι διάδικοι, αποτελούσιν ολόκληρον βιβλιοθήκην’*.¹⁰³ Ο Φουάντ απέρριψε την αγωγή σε πρώτο βαθμό, αλλά κατ’ έφεση οι δύο Δικαστές του ΑΔ δεν κατάφεραν να καταλήξουν σε κοινή απόφαση, με αποτέλεσμα να επικυρωθεί η πρωτόδικη απόφαση. Ο Σφόρτζα έλαβε άδεια και προσέφυγε και στο Ανακτοσυμβούλιο, το οποίο όμως απέρριψε επίσης την αγωγή.¹⁰⁴

Ιδιαίτερη δημοσιότητα έλαβε επίσης η καταχώρηση αγωγής εκ μέρους της εκκλησιαστικής επιτροπής των Ιερών Ναών Αγίας Νάπας και Αγίου Ανδρονίκου Λεμεσού κατά του ΓΣΟ, με την οποία διεκδικήθηκε η αναγνώριση της

¹⁰¹ CLR (1929).

¹⁰² Ενδεικτικά CLR (1935).

¹⁰³ *Νέος Κυπριακός Φύλαξ* (10.12.1935). Επίσης *Κυπριακός Τύπος* (11.12.1935), *Νέος Κυπριακός Φύλαξ* (11.12.1935, 12.12.1935).

¹⁰⁴ UKPC (1937).